

УДК 766

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2024.3.3>**Болюх Микола Федорович,**

викладач кафедри образотворчого

та декоративно-прикладного мистецтва

Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

ORCID ID: 0009-0000-4249-3104

bolyukh_mykolaj@ukr.net

ТРАНСФОРМАЦІЯ МИСТЕЦТВА ПЛАКАТУ В ПОЛТАВІ ПЕРІОДУ 1980–1990-Х РОКІВ

У статті розглянуто особливості розвитку мистецтва українського плакату від кінця радянського періоду до початку доби незалежної України. Досліджується трансформації в часі художніх практик в галузі плакату провідних художників Полтавщини, а також найбільш помітних серед них. Також досліджуються зміни в стилізованих і тематичних особливостях практик художників-плакатистів. Окремо аналізується часова періодичність розвитку плаката, починаючи з шестидесятих по теперішній час, які передумови за радянських часів вплинули на яскравий, навіть децю несподіваний, бум плакатного мистецтва кінця восьмидесятих початку дев'яностих років ХХ сторіччя в Україні, зокрема і в Полтаві.

Аналізований часовий, історичний період розвитку плакатного мистецтва є надзвичайно цікавий, містить різку зміну формальних якостей плакату, нові прийоми, техніки, методи роботи. Також надзвичайні трансформації відбуваються в змістовних, смислових, тематичних, сюжетних аспектах роботи художників-плакатистів Полтави.

Проведено аналіз теоретичних праць вітчизняних та зарубіжних фахівців, який свідчить, що мистецтво плакату на Полтавщині, як і в цілому в Україні, знаходиться в контексті національних і міжнародних тенденцій в цій галузі.

У статті на основі робіт українських та зарубіжних авторів побудовані основні теоретичні відомості про дизайн соціального плакату. Порушується питання про віднесення дизайну плакату до образотворчого мистецтва. Зроблено короткий історичний екскурс в історію розвитку плакатного мистецтва в Полтаві, підкреслено його значення та актуальність, позначено сучасні тенденції розвитку плакату як засобу візуальної комунікації.

Означені особливості творчості полтавських художників-плакатистів. Особлива увага приділена роботі художніх осередків, художніх комбінатів, підприємств, де активно створювались плакати, а також роботі спілки художників України і виставковій діяльності, яку вона проводила в галузі плаката.

Ключові слова: полтавський плакат, розвиток, персоналії, національна символіка, види плакатів.

Bolyuh Mykola. TRANSFORMATION OF POSTER ART IN POLTAVA PERIOD OF 1980-1990S

The article examines the peculiarities of the development of Ukrainian poster art from the end of the Soviet period to the beginning of the era of independent Ukraine. The transformation over time of artistic practices in the field of posters of leading artists, as well as the most notable among them, is studied. Changes in the stylistic and thematic features of the practices of poster artists are also investigated. The temporal periodicity of the development of the poster, starting from the sixties to the present, is separately analyzed, which prerequisites during the Soviet era influenced the bright, even somewhat unexpected, boom of poster art in the late eighties and early nineties of the twentieth century in Ukraine.

The analyzed temporal and historical period of the development of poster art is extremely interesting, it contains a sharp change in the formal qualities of the poster; new techniques, techniques, methods of work. Also, extraordinary transformations take place in meaningful, meaningful, and thematic areas. plot aspects of the work of poster artists of Ukraine.

An analysis of the theoretical works of domestic and foreign specialists was conducted, which shows that the poster art of Ukraine is in the context of national and international trends in this field.

In the article, based on the works of Ukrainian and foreign authors, basic theoretical information about the design of a social poster is built. The issue of classifying poster design as fine art is raised. A short historical excursion into the history of the development of poster art in Poltava is made, its importance and relevance are emphasized, and the current trends in the development of posters as a means of visual communication are indicated.

The peculiarities of the creativity of Poltava poster artists are indicated. Special attention is paid to the work of art centers, art combines, enterprises where posters were actively created, as well as the work of the Union of Artists of Ukraine and its exhibition activities in the field of posters.

Key words: Poltava poster, development, personalities, national symbols, types of posters.

Постановка проблеми. Плакат – різновид прикладної друкованої графіки, який активно використовує широкий набір зображувальних інструментів і засобів з метою здійснення комунікації з глядачем. Спосіб привернення уваги засобами плакатної графіки спрямований на пошуки ефективних методів психологічного залучення аудиторії до комунікації, у зв'язку з чим постійно тривають мистецькі пошуки у цьому напрямку.

Аналіз досліджень. Історичний поступ мистецтва плакату в Україні та науковими дослідженнями візуальних характеристик мистецтва плакату займалися такі вчені як: О. Донець, В. Бистрякова, В. Гладун, В. Абизов, В. Бистрякова, С. Квіт, Н. Коваль, В. Малиновська, А. Будник, В. Грищенко, О. Калашнікова та інші. Проте особливості розвитку цього мистецтва в регіонах, зокрема й полтавського плакату, а саме 1980-1990-ті роки залишається поза увагою, що і зумовило написання нашої статті.

Виклад основного матеріалу. Плакат як одна з форм візуального спілкування найбільш яскраво демонструє взаємозв'язок графіки, типографіки, живопису і фотографії. На ефективну комунікацію впливають такі особливості мистецтва плакату, як миттєве реагування на проблеми суспільства, здатність відображати головне, змінюваність в залежності від контексту і прагнення до гармонії з середовищем. Існує декілька різновидів цього мистецтва. Наприклад, *соціальний плакат* – пропагує базові соціальні цінності. В ньому відображені соціальні прояви особистості, специфіка соціальних взаємовідносин в суспільстві, значущі соціальні проблеми. *Виставковий* – ближчий до мистецтва, глибший та суб'єктивніший. *Масовий* плакат – безособовий, безіменний; має спонтанний характер, тимчасовий епізодичний контакт з глядачем.

Плакат мав значний вплив книжкової ілюстрації та станкової графіки, що пройшла до 19 століття значний історичний розвиток. Широкі можливості удосконаленої техніки кольорової літографії додали плакатам яскравості, кольорової насиченості. Плакат – один із найвлучніших засобів донесення інформації

до реципієнта. Його головне завдання – презентація інформаційного повідомлення, поданого в художній формі, що має інтерпретуватися максимально виразно та образно. Саме художня образність та новизна забезпечують краще сприйняття інформації в царині графічного мистецтва.

Плакат – це мистецтво, яке потребує миттєвого сприйняття людиною. Ця потреба спричинила до формування у плакаті особливої максимально виразної візуальної мови, яка реалізується засобами та прийомами в дизайні. До них належить шрифтова виразність, рівень стилізації, спрощення чи, навпаки, деталізація зображення, робота з композицією, кольором і тоном. Виходячи з необхідності швидкого й однозначного сприйняття плакату сформульовано наступні вимоги до простоти й лаконізму аркуша: скорочення глибини простору; обмеження планів до одного, двох; мінімальне використання світлотіні; локальність кольору; простота і чіткість контуру; силуетність зображення; відсутність повітряної перспективи [6, с. 73-75].

Унікальним в цьому плані явищем є український плакат, який виступає синтезом різних жанрів, форм, стилів і мистецьких напрямків. Існуючи у царині графіки, український плакат також постає як принципово інноваційне явище, а тому можна говорити про його національну маркованість. В цьому відношенні роботи полтавських плакатистів знаходяться в руслі загальноукраїнських тенденцій, при тому, що кожен художник являється унікальним.

Характерною рисою українського плакату 1970-х – середини 1980-х років стає його поступовий відхід від мальовничо-оповідальної манери зображення та наближення до графічно-знакової системи створення художнього образу, що, своєю чергою, і визначило появу в українському плакаті нової народної символіки. Вона характеризується високим ступенем художнього узагальнення та лаконічністю колірного рішення [10, с. 946-947].

В Україні один з найяскравіших періодів існування плаката припадає на роки з 1980 по 1995 роки. Суспільно-політичні і економічні процеси Перебудови стали поштовхом для

активізації демократичних сил. В цей період мистецтво плакату, як ніяке інше, відображає думки, проблеми, питання, що хвилюють суспільство. Саме бажання відродити національну свідомість і стало каталізатором для розвитку українського плаката в ці роки [1, с. 92-95].

Поряд з продукуванням зображальних стереотипів (червоний прапор, позитивний герой тощо) з 1970 по 1980 років відбувається розхитування системи зображальних канонів суспільного благополуччя та позитивного героя. Розвивається та набуває пасіонарності театральний плакат. Середовище плакатного простору набуває глибини на символічному рівні: площина сприймається як глибина. Візуальна мова стає «інтелігентною».

В Полтаві на початку 1980-х років у плакаті починає працювати плеяда талановитих професійних художників. Середовищем існування плакатистів були такі художні підприємства, як художній комбінат художнього фонду УРСР; художньо-оформлювальний комбінат та рекламний комбінат.

Також, багато полтавських митців працювали на різних підприємствах, не пов'язаних з мистецтвом, на яких були штатні посади художників. Серед них – живописці, сценографи, графіки, дизайнери, спеціалісти з інтер'єру. Використовуючи досвід роботи в основній своїй спеціальності, вони збагатили плакат неординарними ідеями, розширили його образно-змістову сферу та відкрили в ньому нові можливості пластичної експресії. Прихід у мистецтво професійно підготовлених художників, звичайно, сприяв зростанню всієї образотворчої культури: більш вмілому вирішенню проблем композиції, малюнка, виразності, кольору тощо.

Художній ряд полтавського плакату починає будуватися на прийомах алегорії та метафори.

В цей час відбувається становлення таких художників як Володимир Попенко, Микола Посполітак, Анатолій Гонтар, Станіслав Ремчуков, Володимир Бернацький, Олег Перепелиця. Саме ці митці і визначали обличчя полтавського плакату 70-80-х років. Плакати Бернацького і Перепелиці, які часто працювали в тандемі, стали широко відомими в

Україні і регулярно публікувалися в художніх і суспільно-політичних виданнях, вони орієнтувалися в багатьох роботах на передові досягнення світових, зокрема польських плакатистів.

З середини 1980-х років комуністичний тоталітарний режим поступово починає проявляти ознаки неперехідної кризи – це стосувалось економічної, політичної, соціальної сфер життя країни. В УРСР під гаслом проголошеної в 1985 р. «гласності» поступово почала відбуватись лібералізація суспільно-політичного життя. Практичне втілення «гласності» знайшло свій відбиток у заповненні «білих плям» в історії України.

Розширення інформаційних меж сприяло формуванню нового типу художника-плакатиста. За допомогою візуальних художніх образів в плакаті можна прослідкувати фіксацію соціальних та культурних змін у суспільному житті. Підйом на нову висоту плакатного мистецтва цього періоду у Полтаві був обумовлений більшою доступністю інформації з міжнародних оглядів плакатів та можливістю для митців представляти плакати разом із всесвітньо відомими майстрами та якістю освіти та професійної майстерності, яку отримували випускники навчальних художніх закладів, зокрема Києва, Львова та Харкова, що приїхали в Полтаву. Працюючи в художніх комбінатах, звертаючись до різноманітних жанрів образотворчого мистецтва, вони активно працювали над плакатами рекламної, соціально-політичної спрямованості. Ігноруючи ідеологічну, замовну спрямованість, художники приділяли особливу увагу розвитку художньої форми, знаходженню найбільш яскравих формальних рішень. Тому ці художники приймали активну участь у художніх виставках, зокрема і плакату.

Загалом, кінець 1980-х – це переломний момент не тільки соціальних, державних складових, а й способу мислення, способу самовираження на тільки полтавського зокрема а і українського плакату загалом.

В цей період з'являється також і плеяда молодих художників, молодіжне об'єднання полтавського осередку Національної спілки художників України, яке очолила талановита

художниця і енергійна організаторка Ліоліна Безуглова. Їй вдається домовитися з місцевим і обласним керівництвом про створення премії для молодих авторів імені Марії Башкірцевої. На жаль, ця премія існувала всього два роки, але вона стала яскравим дебютом для багатьох полтавських художників, в тому числі плакатистів. Обидва рази лауреатом цієї премії був плакатист М. Болюх.

Цікавими формами роботи з плакатистами були республіканські (м. Седнів) і всесоюзні (м. Дзинтарі, м. Паланга), довготривалі пленери. Там полтавські художники активно спілкувались з авторами з інших регіонів.

Зміни в країні, впливаючи на трансформацію громадської свідомості, знайшли своє відображення в соціальних плакатах. Художники починають сміливіше висвітлювати події дійсності, зображати те, що оточувало їх кожен день. Так, в плакатах знаходять відображення гостро-соціальні теми: СНІД, боротьба з наркотиками, екологія, критика тоталітарного режиму. Також важливою стала тема відродження духовності та відродження релігійного життя. В попередні десятиліття художники були вимушені утриматись від зображення проблем та питань, які турбували суспільство.

Врешті-решт, поступово, вони отримують можливість більш вільно показувати неприкрашену реальність життя. Таким чином, плакат став викривати гострі соціальні проблеми, висловлювати громадську позицію.

Порівнюючи з плакатами попередніх десятиліть, стилістика полтавського плакату кінця 1980-х суттєво змінилась. В першу чергу, це пов'язано з надходженням інформації. Мова йде не тільки про вплив західної реклами, творчості художників капіталістичних країн, а й розкриття прихованого минулого, злочинів КПРС. Другим чинником, який вплинув на зміну стилістичних особливостей плакату, була демократизація суспільства.

Одним з головних досягнень політики «гласності» було розкриття прихованих раніше фактів історичного минулого. Вийшли друком численні публікації, що тривалий час були засекречені: протоколи радянсько-німецького пакту 1939 року, документи про Голодомор

1932–1933 рр., про сталінські репресії, про діяльність ОУН-УПА під час Другої світової війни. Для широкого загалу почали відкривати спецсховища бібліотек, в яких зберігались заборонені літературні твори.

Авторами нового покоління полтавського художників стають Микола Болюх, Сергій Григор'єв, Володимир Бенфіалов, Євген Самойлов, Микола Білоус. Вони поєднують яскраві соціально-політичні теми з філософськими загально людськими і актуальними метафорами з сучасною ускладненою формою, враховуючи надбання графіки, живопису, дизайну.

Зміни в політичному, економічному житті країни вплинули на формування нової громадської свідомості в Полтаві. Період Перебудови в Полтаві приніс кардинальні зміни в розвиток плакатного мистецтва. Змінюються стилістичні особливості, технічні, функціональне навантаження та тематика полтавських плакатів. Дедалі сильнішого вираження набувають теми україністики, посилюється національна самосвідомість. Демократизація суспільства дала змогу гостріше висловлюватись образною мовою плакату, дедалі менше творчих робіт підлягали суспільній цензурі.

У 1990-і роки активно розвивається постмодерністичний напрямок розвитку полтавського плакату, хоча втрата державного замовлення практично призводить до занепаду плакатного жанру, він створюється або по інерції, в одному примірнику, або на рівні навчальних завдань вищих художніх закладів країни. Усвідомлення державної незалежності спричиняє пошук нових та інтерпретацію усталених національних зображальних символів. Спостерігалось їх кількісне накопичення на рівні форми та змісту, відшукуються нові цікаві засоби візуальної комунікації. Розвиток комп'ютерних технологій дав можливість створювати у плакаті нове просторово-віртуальне середовище, завдяки чому художньо-зображальна мова плаката принципово змінюється і плакат стає багатоплановим, складним за своєю структурою візуальним концептом [9, с. 22-26].

Полтавськими художниками ведеться активний пошук власного творчого почерку.

Через величезну кількість візуальної інформації плакат «слабшає» і тому вимагає підтримки собі подібних: плакатні акції, фестивалі, перформенси тощо. Останні два десятиріччя багато художників-плакатистів Полтави почали успішно працювати в інших жанрах мистецтва: в живописі, в графіці, в поліграфії, в комп'ютерних технологіях, пов'язаних з мистецтвом; в роботі над плакатом вони активно використовували досягнення і формальні надбання інших жанрів образотворчого мистецтва.

Яскравою представницею мистецтва плакату в Полтаві, яка звертається до комп'ютерних технологій, є Нато Мікеладзе. Взагалі багато молодих сучасних художників Полтави працюють в інтернеті, використовуючи сучасні ІТ-технології, в поліграфії, графічному дизайні, рекламі.

Розвиток поліграфії сприяв появі більшого діапазону виразних засобів, таких як колір, різноманітний набірний шрифт, розмір відбитка, якість друку, що підвищують ефективність графічної комунікації в плакаті. Плакатна форма висловлювання ефективно використовується тепер і в інтернет-банерах [4, с. 255-260].

Висновки. Отже, автори українського плакату в Полтаві в 1980 – 1990-х років намагалися заповнити інформаційну сферу візуальними засобами спілкування, за рахунок такої комунікації створювалася система міфологем, котра продовжує досить активно функціонувати й у сучасній політичній культурі у вигляді карикатур, шаржів, плакатів, листівок, що вимагає подальшого ґрунтовного вивчення й аналізу. Сьогодні плакат Полтави існує у вигляді постерів, білбордів, театральних афіш, плакатів для соціально-культурних подій, як комерційний, рекламний, в мережі Інтернет.

Література:

1. Донець О. М. Український друкований плакат другої половини 1980 – початку 1990 років як хроніка соціокультурних зрушень періоду. Рукописна та книжкова спадщина України. Київ, 2012. Вип. 15. С. 92–105.
2. Бистрякова В. Н. Плакат як засіб соціальної реклами / В. Н. Бистрякова, А. М. Осадча, Є. П. Гула. *Народознавчі зошити*, 2017. № 5 (137). С. 1162–1167.
3. Квіт С. Масові комунікації: Підручник / Сергій Квіт. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 206 с.
4. Коваль Н. С. Еволюція форми плаката як засобу графічної комунікації. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*, 2014. № 3 (77). С. 255–260.
5. Малиновський В. Значення соціального плаката / Валерій Малиновський; Косівський інститут прикладного та декоративного мистецтва Львівської національної академії мистецтв. URL: <http://artkipdm.if.ua/2013/05/25/904/>.
6. Абизов В. А., Грищенко В. В. Основні чинники, що визначають розвиток сучасного плакату. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*: зб. наук. пр. Харків: ХДАДМ, 2011. № 1. С. 71–75.
7. Будник А. В. Формування національної специфіки українського видовищного плакату кінця XIX – першої третини XX століть. *Мистецтвознавчі записки*, 2015. № 28. С. 152–160.
8. Голубець О. Українське мистецтво: актуальні проблеми сьогодення і перспективи XX століття. *Мистецтвознавство '2000*: Наук. зб. Львів: НАН України; Ін-т народознавства, 2001. С. 17–34.
9. Гладун О. Д. Соціальний екологічний плакат як феномен графічного дизайну. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*: зб. наук. пр. Харків: ХДАДМ, 2008. № 4. С. 21–27.
10. Сосницький Юрій. *Народознавчі зошити*, 2022. № 4 (166). С. 945–947.
11. Грищенко В. В. Портретний жанр в дизайні плаката. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство*. Тернопіль, 2011. № 1. С. 171–175.
12. Саппа М. М. Мистецтво плаката як соціальна технологія. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*: зб. наук. пр. Київ, 2021. № 1. С. 14–18.
13. Калашнікова О. А. Зображальний аспект візуальної мови графічного дизайну (на матеріалі плаката). Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.07 «Дизайн». Харків: ХДАДМ, 2011. 20 с.
14. Косів В. М. Оп арт в українському радянському плакаті: абстракція і національна ідентичність. *Вісник Харківської державної академії*: зб. наук. пр. Харків: ХДАДМ, 2017. № 6. С. 46–53.
15. Порфімович О. Л. Технології візуального впливу (плакатистика) в контексті інформаційної війни. *Діалог: медіа-студії*: зб. наук. пр. Одеса: Одеський національний університет ім. Мечникова, 2014. Вип. 18-19. С. 255–265.

References:

1. Donets, O.M. (2012). Ukrainyskiy drukovanyi plakaty druhoi polovyny 1980 – pochatku 1990 rokiv yak khronika sotsiokulturnykh zrushen periodu. Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy [Ukrainian printed posters of the second half of the 1980s and early 1990s as a chronicle of socio-cultural changes of that time. Manuscript and book heritage of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Bystryakova, V.N. (2017). Plakat yak zasib sotsialnoi reklamy / V. N. Bystriakova, A. M. Osadcha, Ye. P. Hula [The poster as a means of social advertising] V.N. Bystryakova, A. M. Osadcha, E. P. Gula. *Folklore notebooks* [in Ukrainian].
3. Kvit, S. (2008). Masovi komunikatsii: Pidruchnyk / Serhii Kvit [Mass communications: Textbook] Serhii Kvit. - K.: Ed. house «Kyiv-Mohyla Academy» [in Ukrainian].
4. Koval, N. S. (2014). Evoliutsiia formy plakata yak zasobu hrafichnoi komunikatsii [Tekst] / N. S. Koval Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu tekhnolohii ta dyzainu [Evolution of the poster form as a means of graphic communication [Text] / N. S. Koval]. *Bulletin of the Kyiv National University of Technologies and Design*. No. 3 (77) [in Ukrainian].
5. Malinovskiy, V. (2019). Znachennia sotsialnoho plakata / Valerii Malynovskiy ; Kosivskiy instytut prykladnoho ta dekoratyvnoho mystetstva Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv [The meaning of the social poster] Valery Malinovskiy; Kosiv Institute of Applied and Decorative Arts of the Lviv National Academy of Arts. Access mode: <http://artkipdm.if.ua/2013/05/25/904/> [in Ukrainian].
6. Abyzov, V.A., & Hryshchenko, V.V. (2011). Znachennia sotsialnoho plakata / Valerii Malynovskiy ; Kosivskiy instytut prykladnoho ta dekoratyvnoho mystetstva Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv [The main factors determining the development of the modern poster]. *Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts: coll. of science works*. [in Ukrainian].
7. Budnyk, A.V. (2015). Formuvannia natsionalnoi spetsyfiky ukrainskoho vydovyshchnoho plakatu kintsia KhKh – pershoi tretyny KhKh stolit [The formation of the national specificity of the Ukrainian spectacular poster of the end of the 19th – the first third of the 20th centuries]. *Art history notes* [in Ukrainian].
8. Golubets, O. (2001). Ukrainiske mystetstvo: aktualni problemy sohodennia i perspektyvy KhKh stolittia [Ukrainian art: current problems and prospects of the 20th century. Art studies'2000]: Science. coll. Lviv: National Academy of Sciences of Ukraine; Institute of Ethnology [in Ukrainian].
9. Gladun, O.D. (2008). Sotsialnyi ekolohichnyi plakaty yak fenomen hrafichnoho dyzainu [Social ecological poster as a phenomenon of graphic design]. *Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts: coll. of science pr.* Kharkiv: KhDADM No. 4. [in Ukrainian].
10. Sosnytskyi, Yu. (2022). Narodoznavchi zoshyty [Ethnological notebooks]. No. 4 (166). [in Ukrainian].
11. Hryshchenko, V.V. (2011). Portretnyi zhanr v dyzaini plakata [Portrait genre in poster design]. *Scientific notes of the Ternopil National Pedagogical University named after V. Hnatyuk Series: Art history*. Ternopil, 1. [in Ukrainian].
12. Sappa, M.M. (2021). Mystetstvo plakata yak sotsialna tekhnolohiia. Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh [Poster art as a social technology. Sociology: theory, methods, marketing: coll. of science pr.]. Kyiv No. 1. [in Ukrainian].
13. Kalashnikova, O.A. (2011). Zobrazhalnyi aspekt vizualnoi movy hrafichnoho dyzainu (na materiali plakata) [The pictorial aspect of the visual language of graphic design (on poster material)]. Autoref. thesis for obtaining sciences. candidate's degree art history: special. 17.00.07 «Design». Kharkiv: KhDADM [in Ukrainian].
14. Kosiv, V.M. (2017). Op art v ukrainskomu radianskomu plakati: abstraktsiia i natsionalna identychnist [Op art in the Ukrainian Soviet poster: abstraction and national identity]. *Bulletin of the Kharkiv State Academy: coll. of science pr.* Kharkiv: KhDADM. No. 6. [in Ukrainian].
15. Porfimovich, O.L. (2014). Tekhnolohii vizualnoho vplyvu (plakatystyka) v konteksti informatsiinoi viiny. Dialoh: media-studii [Technologies of visual impact (poster art) in the context of information warfare. Dialogue: media studios: coll. of science Ave]. Odesa: Odesa National University named after Mechnikova [in Ukrainian].